

К.Д. УШИНСЬКИЙ І СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті визначається роль і значення К. Ушинського і його творчості для сучасного наукового світу. Автор статті коментує особливості проблем сучасної освіти в Україні.

Ключові слова: українська мова, українська національна освіта, національна самобутність, творча свобода.

Видатний вітчизняний педагог Костянтин Дмитрович Ушинський займає чільне місце серед когорти славетних. Він прагнув підпорядкувати актуальні питання навчання і виховання служінню інтересам своєї батьківщини і народу. 20 томів його праць свідчать про його невсипущу енергію, про енциклопедичність ученого. Він створив наукову педагогіку, якою і сьогодні, майже 140 років по його смерті, користуються вчителі, педагоги будь-якої національності. А скільки вчених (докторів і кандидатів наук) „виросло” на його наукових працях?

... Доля була до нього і прихильною, і ... жорстокою. За життя мав славу народного педагога, вченого, залишилась вона за ним і після його смерті, коли йому не виповнилось і 48 років (19.02.1823 – 03.01.1871).

Народився в Тулі в родині дворянина Дмитра Григоровича, який після відставки з військової служби оселився у Новгороді-Сіверському Чернігівської губернії.

Після закінчення Новгород-Сіверської гімназії 16-річний Костянтин Ушинський вступив на юридичний факультет Московського університету, який з відзнакою закінчив 1844 року, потім упродовж двох років готувався до професорської діяльності. У серпні 1846 року призначений на посаду професора кафедри енциклопедії законодавства, державних законів і фінансів Ярославського Демидівського ліцею.

Вже з перших днів праці в ліцеї К. Ушинський вносить пропозиції щодо вдосконалення навчального плану, і вчена рада ліцею прийняла їх. Проте подальші намагання реформувати застарілий курс ліцейного викладання викликали незадоволення реакційної професури. Його переслідували за „самовільну” зміну навчальних програм, особливо ж – „за свободу думки і передачу оних вихованцям ліцею”. І як наслідок – у вересні 1849 р. педагог змушений був залишити ліцей.

Ще тільки на початку своєї викладацької діяльності (січень 1846 р.) двадцятидворічний професор привілейованого навчального закладу – Ярославського Демидівського ліцею – Костянтин Ушинський визначає „рецепт” власної поведінки: 1) зберігати спокій, 2) бути прямим у словах і діях, 3) діяти обдуманно, 4) бути рішучим, 5) доцільно витратити час, 6) доцільно витратити гроші, 7) щовечора сумлінно давати оцінку своїм діям, 8) ніколи не хвалитися [1, 24].

Після звільнення з ліцею К. Ушинський у лютому 1850 р. отримав посаду помічника столоначальника в департаменті духовних справ іноземних відносин Міністерства внутрішніх справ, де працював до серпня 1854 р. Однак кар’єра чиновника не хвилювала його – він мріяв про окрему просвітницьку діяльність.

У листопаді 1854 р. К. Ушинського призначено на посаду старшого вчителя російської словесності і юридичних предметів в Імператорському Гатчинському Миколаївському сирітському інституті, а згодом, у червні 1855 року, інспектором класів цього ж інституту. За період роботи в інституті він написав низку педагогічних статей: „Про користь педагогічної літератури”, „Три елементи школи”, „Про народність у суспільному вихованні”, „Шкільні реформи в Північній Америці”, „Внутрішній устрій північно американських шкіл”, – усі вони були надруковані в „Журналі для виховання”.

Хоч молодий педагог і зарекомендував себе дуже добре, мав велику популярність і користувався авторитетом, заслужив славу (а цьому послужили й опубліковані статті), проте його спроби радикально реорганізувати інститут знову натикнулися на шалений опір більшості консервативно налаштованих педагогів.

Конфлікту вдалося уникнути лише завдяки призначенню К. Ушинського з січня 1859 р. інспектором класів до Смольного інституту шляхетних дівчат, де він працював по березень 1862 р. Але і тут повторилося те, що і в Гатчинському інституті: керівництво Смольного інституту різко виступило проти реформ і нововведень інспектора класів, він, мовляв, „распространяет в заведении безбожие и безнравственность”. Зважаючи на те, що К. Ушинський вже був широко відомим педагогом Росії, чиновники не посміли відкрито „вигнати” його, а відправили за кордон для вивчення стану й проблем жіночої освіти. Як зазначає дослідник спадщини К. Ушинського М.М. Грищенко, „закордонне відрядження, по суті, було погано замаскованим засланням, що Ушинський і сам розумів дуже добре” [1, 34].

Працюючи у Смольному інституті, К. Ушинський одночасно був редактором „Журнала Министерства народного просвещения”. Також у цей період організував недільну школу для неписьменних з обслуговуючого персоналу інституту, постійно дбав про неї, залучивши до викладання в ній своїх вихованок.

Серед статей, опублікованих у „Журнале Министерства народного просвещения”, особливе місце займає стаття „Рідне слово” (1861. – №5). Це філософсько-педагогічне й психологічне дослідження, варте уваги не тільки сьогодні – завжди! „Мова народу – кращий, що ніколи не в’яне й вічно знову розпускається цвіт усього його духовного життя, яке починається далеко за межами історії”, [...] “весь слід свого духовного життя народ дбайливо зберігає у народному слові”, [...] “цей незвичайний педагог – рідна мова – не тільки навчає багато чого, а й навчає напроцуд легко, за якимсь недосяжно полегшеним методом”. „Мова, створена народом, розвиває в духові дитини здібність, яка створює в людині слова і яка відрізняє людину від тварини: розвиває дух” [2. – Т. 1, 124–133].

Актуальною до сьогодні є стаття „Праця в її технічному і виховному значенні”. К. Ушинський розглядає це питання в трьох аспектах: екологічному, філософському і педагогічному. „Невільна праця не тільки не підносить морально людину, але зводить її на ступінь тварини. Праця тільки й може бути вільною, якщо людина сама береться до неї з усвідомленням її необхідності; праця вимушена, на користь іншого, руйнує людську особистість того, хто трудиться, або, точніше сказати, працює” [2. – Т. 1, 107].

З липня 1862 р. по травень 1867 р., як вже зазначалося, Костянтин Дмитрович працював за кордоном, де він з цікавістю вивчав стан й організацію жіночої освіти в Європі. Тут він створив класичний підручник для російської початкової школи „Рідне слово”, закінчив перші два томи фундаментальної праці „Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології”.

Педагог сумлінно вивчав досвід європейської початкової школи, її організацію, програми і методи викладання. І зробив висновок, що свій курс елементарного навчання Росія повинна будувати сама у зв’язку зі своєрідністю її історичних особливостей і соціально-політичних умов. У „Рідному слові” К. Ушинський пропонує курс початкового навчання для дітей 8-10 річного віку. Першочергове і головне завдання – навчити дітей свідомо володіти рідною мовою з перших днів навчання. Рідна мова – найважливіший вияв народності, на її основі спираючись на релігію (православ’я), переконував учений, будується вся система навчання. Тільки народ облаштовує свою школу і розпоряджається нею. Вищезазначені твердження простежуємо в усіх статтях К. Ушинського.

Будучи реалістом К. Ушинський спостерігав за життям і намагався відтворити його реалії максимально об’єктивно, бо для нього головним була справжня суть питання, а не те, до якого табору належав той чи інший мислитель. Віра в особисту свободу людини є основою будь-якої практичної діяльності. Педагогіка – це мистецтво, що ґрунтується на знанні людини „у всіх відношеннях”. Без вивчення психології педагогу важко знаходити правильні шляхи виховання. Цілком закономірно, що сьогодні маємо єдиний психолого-педагогічний цикл наук. А ще краще, якби наші вчені разом з практиками створили і єдину наукову книжку „Психолого-педагогічний курс навчання”.

Виховання і філософія так взаємозв’язані, вказував учений-педагог, що „основою виховання повинна бути й керувати філософська ідея. Не може бути вихователя, який не має чіткої філософської позиції”, не вмє чітко визначити мету виховної діяльності. „Визначення мети виховання ми вважаємо кращим проблемним каменем усяких філософських, психологічних і педагогічних теорій” [2. – Т. 1, 198].

Науками для педагогіки, з яких вона черпає знання засобів, необхідних їй для досягнення її цілей, є анатомія, фізіологія і патологія людини, психологія, логіка, філософія, географія, статистика, політекономія, історія в широкому розумінні (а це – історія релігії, цивілізації, філософських систем, літератур) і, власне виховання у вузькому розумінні цього слова. Отже, „якщо педагог хоче виховувати людину у всіх відношеннях, то він повинен перше пізнати її також у всіх відношеннях” [2. – Т. 1, 199]. Із зазначеного кола антропологічних наук особливе значення вчений надавав психології.

Вимога народності виховання і народності школи К. Ушинського обумовлювала вимогу демократизації освіти, узгодження її з інтересами й потребами кожного народу.

Принцип народності виховання став основою вчення педагога про рідну мову як найважливіший предмет шкільної освіти.

З принципом народності тісно пов’язане вчення К. Ушинського про працю як головний фактор виховання, бо останнє – це цілеспрямований процес формування „людини в людині”.

Пізнаючи закони людського розвитку, педагог (учитель), за переконанням К. Ушинського, стає справжнім творцем особистості дитини. У цьому зв’язку виховання є мистецтво – „мистецтво найширше, найскладніше, найвище і найнеобхідніше з усіх мистецтв”.

Багатогранна, багатоаспектна й одухотворена науково-педагогічна діяльність Костянтина Дмитровича Ушинського стосується усіх сторін життя, насамперед учнів, учителів, вихователів, батьків. Ми справедливо вважаємо його засновником вітчизняної наукової педагогіки. У багатьох публікаціях про К. Ушинського його називають російським видатним педагогом, а ми, його співвітчизники, називаємо „вітчизняним”, бо ж він родом з України, з Новгорода-Сіверського, де провів майже половину свого життя.

Оглядаючись на його педагогічну спадщину, питаємо самі себе: чи ж дотримуємося ми сьогодні тих прописних істин, про які говорив і писав великий педагог? Чи все у нас гаразд й немає ніяких проблем?

На жаль ні, проблем вистачає. Взяти хоча б дошкільну освіту. Тут стільки накопичилося проблем, що їх розглядали навіть на Міжнародній науковій конференції „Управління якістю дошкільної освіти: стан, проблеми, перспективи” (13-14 травня 2010 р., Мінськ), у якій взяли участь представники України, Російської Федерації та працівники системи дошкільної освіти Республіки Білорусь. У рамках Міжнародної конференції було організовано роботу секцій з таких питань, як: концептуальні основи управління якістю дошкільної освіти; психолого-педагогічні основи здоров’язберігаючої системи в дошкільних закладах; удосконалення науково-методичного супроводу дошкільної освіти; сучасні підходи до створення адаптованої освітньої системи в дошкільних закладах; кадрове забезпечення системи дошкільної освіти.

„Підвищення якості дошкільної освіти, – наголошувалось на Міжнародній конференції, – є комплексним завданням розвитку системи дошкільної освіти, яке повинно реалізуватися засобами мобілізації зовнішніх і внутрішніх ресурсів, колективного управління якістю дошкільної освіти. Воно може бути досягнуто шляхом створення цілісної системи управління якістю освіти відповідно з міжнародними стандартами ІСО 9000 (підкреслення моє – М.Н.), впровадженням нових методів проектування і програмування розвитку, організації системного моніторингу якості дошкільної освіти”.

У Чернігівській області є свої проблеми з дошкільною освітою (вони, вочевидь, стосуються й інших областей): упродовж останніх 3 років учнівський контингент області скоротився на 10,1 тис. (або 9,1%), а кількість шкіл – на 43. Скорочення контингенту учнів призводить до зростання малочисельних шкіл (327) у мережі загальноосвітніх навчальних закладів області, відсоток яких у 2009-2010 рр. становив 48,4. На початок 2009-2010 н.р. 143 (62,4%) школи І-ІІ ступенів мали наповнюваність менше 40 учнів.

Базова програма „Я у Світі” потребує якісного супроводу з боку психологічної служби, а в дошкільних закладах області працює лише 85 практичних психологів. У дитячих садках сільської місцевості їх взагалі немає. Відсутність спеціалістів-дефектологів ускладнює вирішення проблеми дітей з особливими потребами.

Аналіз проблемних питань розвитку галузі підводить до висновку про недостатній відсоток охоплення дошкільною освітою дітей сільської місцевості, функціонування шкіл з малою наповнюваністю спричиняє проблеми з організації навчально-виховного процесу, матеріально-технічним та кваліфікованим кадровим забезпеченням. Майже кожна третя загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів має наповнюваність менше ста учнів. Якщо у школах І-ІІІ ступеня з кількістю від 101 до 202 учнів вартість навчання одного учня в середньому 5031 грн., то в малокомплектній (до 100 учнів) – 9763 грн. (розрахунковий показник Мінфіну України у 2009 р. на одного учня – 4755 грн. 98 коп.). Який же вихід? – Оптимізація шкільної мережі, у сільській місцевості зокрема.

Саме вона вимагає організації підвезення учнів понад 7,5 тис. до місця навчання і додому. Програма „Шкільний автобус” – у передчekanні зриву: 37% автобусного парку, задіяного для підвозу школярів, – рейсові, відремонтовані, орендовані та інші види транспорту. Більшість з них перебувають в експлуатації понад 10 років і не завжди відповідають технічним вимогам. З 85 автобусів, якими підвозяться діти до опорних шкіл області, 18 – потребують заміни, а ще 17 – необхідно придбати.

Утвердженню статусу української мови в системі освіти сприяє Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004-2010 роки та Галузева програма поліпшення вивчення української мови загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2006-2011 роки.

Інформатизація освіти – резерв підвищення її якості і доступності. На жаль, за 5 років тренінги пройшли лише 27 відсотків педагогічних працівників області і з кожним роком спостерігається тенденція до зменшення кількості вчителів – учасників зазначеної програми.

Примітка: Всі дані по Чернігівській області взято зі спецвипуску газети Управління освіти і науки Чернігівської облдержадміністрації „Освіта Чернігівщини”, № 5, серпень 2010 – „Про підсумки розвитку дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти у 2009-2010 навчальному році та завдання на 2010-2011 навчальний рік” (Тези доповіді начальника Управління освіти і науки Чернігівської облдержадміністрації Анатолія Заліського на серпневій конференції педагогічних працівників області).

У частині реформування вищої школи знаковою подією стало запровадження зовнішнього незалежного тестування навчальних досягнень вступників до ВНЗ України. Результати соціологічного опитування показали, що 72 відсотки респондентів підтримують цей захід. Проте окремі прорахунки та недоліки певним чином знизили позитивний ефект тестування. Ці прорахунки та недоліки криються у змісті тестів, в окремих процедурах самого проведення тестування, в умовах прийому.

Сьогодні мережа вищих навчальних закладів налічує 904 заклади усіх рівнів акредитації та форм власності. Порівняно з європейським досвідом – це невиправдано багато, крім того, треба додати ще 1005 відокремлених структурних підрозділів вищих навчальних закладів. Відтак, коментарі зайві.

Серед численних факторів, що забезпечують якісну освіту – створення належних, ґрунтовних, сучасних підручників, посібників, довідників, словників. Аналіз ситуації свідчить, що забезпеченість ВНЗ навчальною літературою є далекою від бажаної. У науковій бібліотеці ЧНПУ імені Т.Г.Шевченка забезпеченість підручниками і навчальними посібниками державною мовою сьогодні становить: соціально-гуманітарний напрямок – 81%; природничо-наукова підготовка – 42%; професійно-практична підготовка напрям – 94%.

Тому слід наголосити і взяти до виконання, що створення підручників нового покоління має стати справою кожного професора, кожного доцента.

Запровадження основних положень Болонського процесу передбачає врахування національних підходів до організації навчання, змісту освіти, традицій, у підготовці майбутніх фахівців з вищою освітою. І хоча питання освіти і навчання повсякчас піднімаються у пресі, у науці, їхня нагальність з огляду на сьогоднішній день, не менш важлива. Те, що турбувало К. Ушинського майже півтора століття тому, варте дослідження і нашого прискіпливого вивчення, адже науковець вболівав за майбутнє рідного народу, яке неможливе без достатньої уваги до проблем навчання.

Отже, постать, наукові розвідки, спостереження і перестороги Костянтина Дмитровича Ушинського заслуговують на більшу увагу. Тому варто встановити щорічні проведення педагогічних читань його імені.

Використані джерела

1. Грищенко М.М. Спадщина К.Д. Ушинського і питання педагогіки вищої школи (Методична розробка) – К., 1975. – 156 с.

2. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: В 2-х. Пер. з рос. / Редкол.: В.М. Столетов (голова) та інші. – К.: Рад. школа, 1983. – (Пед. б-ка). Т. 1. Теоретичні проблеми педагогіки / Склад і підгот. до друку Е.Д. Днепров; За ред., О.І. Пискунова (відп. ред.) та інших, 488 с.: Т. 2. Проблеми російської школи / Склад і підгот. до друку Е.Д. Днепров; За ред. О.І. Пискунова (відп. ред.) та інших. – 359 с.
3. К.Д. Ушинський – засновник вітчизняної наукової педагогіки / Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 185-річчю від дня народження видатного вітчизняного педагога. – 13 травня 2008 року. За ред. проф. І.В. Зайченка. – Чернігів, 2008. – 44 с.

Nosko M.

**THE ROLE AND THE SIGNIFICANCE OF K. USHINSKY'S
AND HIS CREATIVITY FOR THE MODERN SCIENTIFIC WORLD**

The author of the article comments on the peculiarities of the problems of current education in Ukraine.

Key words: *the Ukrainian language, Ukrainian National Education, the national originality, the creative freedom.*

Стаття надійшла до редакції 12.09.2010